

т.д., рассматривается их взаимосвязь и иерархия. Выделяются особенности индивидуального стиля писателя, а также связь с литературной традицией.

Ключевые слова: жанр, стиль, жанровое содержание, доминанта, хронотоп, литературная традиция.

Tetiiana Kushnirova

SPECIALITY OF GENRE AND STYLE OF AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL BY I.BUNIN
«LIFE OF ARSENEV»

The article deals with the genre-style features of Bunin's novel «The Life of Arseniev». Provided genre content, genre and stylistic analysis of the dominant, basic motives (top / bottom, opening / closing, «world tree», «vertical»). Special role allocate for novel's chronotopes: existential, memory chronotope, road, family etc., discussed their relationship and hierarchy. Highlights of the individual style of the writer, and the relationship with the literary tradition.

Key words: genre, style, genre content, the dominant, chronotope, literary tradition.

Одержано 16.01.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.

УДК 821.161.1 –1.09

ЮЛІЯ СИРОТА

(Полтава)

РОМАНТИЧНИЙ СИМВОЛ ТВОРЧОСТІ В ПОЕЗІЇ П.КУЛІША

Ключові слова: образ, символ, поет, творчість, філософія серця.

Тема ролі поета в суспільному житті завжди хвилювала письменників, починаючи від давнини до сучасності. Мабуть, не було такого поета, який би у своїх творах не зачепив мотив служіння народу. Ця тема є також і однією з провідних у ліриці Пантелеймона Куліша, адже він ставив своїм завданням будь-якими способами сприяти збереженню духовного цвіту української нації. На переконання Куліша, світ образної словесності не повинен бути лише художнім еквівалентом довколишньої реальності, що відповідає й основним принципам романтизму як художньої системи. У романтизмі вирішальна роль надається митцю, його творчій уяві, що має перетворювальний, узагальнено-символічний, деміургічний та ігровий характер.

Тема «Осмилення Кулішем ролі поета і його творчості» характеризується недостатньою розробленістю в літературознавстві. До цього питання зверталось небагато літературознавців, найчастіше це були вкраплення у дослідження іншої, ширшої тематики. Зокрема, цю проблему розглядали О.Вертій, М.Зеров, Є.Нахлік, С.Пінчук [3; 4; 7; 8].

Мета статті – довести, що Пантелеймон Куліш не пішов традиційним шляхом роздумів про роль поетичного слова в суспільному житті й місце письменника в ньому, як робили всі його попередники і сучасники. Куліш уважає, що значення літератури не тільки суспільне, а й божественне: художній твір має бути наснажений високими, бла-

городними ідеалами, огрітій шляхетними почуттями автора, чиє завдання – втілити в мистецьких образах небуденний, піднесений стан людського духу. Так, у «Зазивному листі до української інтелігенції», вміщеному в збірці «Хуторна поезія» (Львів, 1892), першим епіграфом Куліш узяв слова апостола Павла «Духа не угашайте», які стали девізом усієї творчості поета. Тому, звертаючись до української інтелігенції, Куліш закликає і її: «Не гасімо його самі в собі; тогді ніхто його не вгасить і в нашому народові» [6, с.412].

Мало не в усіх збірках поет часто звертається до кобзи чи бандури як символу своєї творчості. Наприклад: «Ой бандуро, рідна сестро, / Золотії струни! / Вложи в неї моє серце, / Високії думи» («Святиня», зб. «Досвітки») [5, с.53].

Епітети, використані у вірші, свідчать про чистоту і велич поетичних устремлінь автора. Збірка «Хуторна поезія» не випадково відкривається поезією «До кобзи», бо її ідея збігається з ідеєю усієї збірки. Вірш починається цитатою з твору Шевченка «Сретик»; хоча у Шевченка цей уривок звучить по-іншому: «Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить...», а у Куліша: «Кругом тіснота і неволя, народ закований мовчить...»

Ліричний герой у поезії благає кобзу розповісти правду про гніт і несправедливість, просить її «зазивати до купи», тобто з'єднати «рідну сем'ю» і її зусилля в боротьбі проти ворога.

Таку аллюзію розуміння слов'ян як однієї великої сім'ї знаходимо і в Шевченка, саме в поемі «Сретик», рядки якої Куліш використав у епіграфі. Так само, як і Шевченко, у своїй поезії Куліш засуджує пасивність поневоленого народу, який «закований» мовчить. Та, звертаючись до кобзи, ліричний герой виражає сподівання, що хоч вона нагадає людям про гідність, що вона врятує і підтримає тих, «чиє ще не спідлене серце». Навіть якщо хто і не може підтримати справу відродження української нації ділами, то навіть його сльози співчуття принесуть користь. Кобза не дасть заснути в людях прагненню свободи, нагадає про надію поневоленим серцям, які повинні битися в унісон і перегукуватися спільною ідеєю і прагненням, так само, «як на бандурі озивається струна до струни».

Автор закликає тих, «хто на сум благородний багатий», тобто людей, що мають історичну пам'ять, сходитися до «рідної хати», де залишилися одні «голі лавки», й по-сумувати «по мертвих братах», які, мабуть, полягли в боротьбі за кращу долю рідної країни. Промовистою деталлю є словосполучення «голі лавки» – духовне спустошення, занепад під впливом численних заборон українського слова, української культури. І все ж поет вірить, що «із мертвих воскресне Україна», «дождеться живої весни», бо серця українців не байдужі до звуків кобзи чи бандури.

Врешті, що ж то за кобза, до якої весь час апелює ліричний герой, чому вона наділена такою могутньою силою, в яку вірить поет, як «єдину одраду» і надію. Чому поет звертається саме до неї? Для Куліша кобза – це і його муза, яка говорить «голосом правди святої» про «тісноту гірку».

У поезії «До кобзи та до музи» Куліш з великою любов'ю та ніжністю звертається до них: «Моя ти кобзо, втіхо тихострунна! Заграй мені... озвись голубко... Заграй же згорда голосом величним... Моя ти Музо в образі любові!» [6, с.489]. Свою музу автор посилає «на береги Дніпрові», де «люде в темряві сидять глибокій», щоб освітити їх «сяєвом небесним».

У вірші «Муза» П.Куліш бачить свою музу в образі «вбогої селяночки, стидливої дівчини». Уже в цих словах відчуваємо демократичне звучання поезії, а значить, – і поглядів її автора. Його муза – не жителька Парнасу, не світська красуня, а саме селяночка – та ще й убога. Вона близька поетові – недаремно той називає її своєю сестрою. Поет хоче сіяти добро серед людей – це вчувається в образних висловах «благє начинання», «добра людина», «свята душа». Його слова пробуджують до життя пахучі квітки, сіють животворні, великі надії. Увесь поетичний лад вірша проіннятий оптимізмом, передчуттям прийдешніх змін на краще.

Але такі оптимістичні думки не завжди супроводжують ліричного героя. Так, вірш «Сум і розвага» сповнений туги стосовно навколишньої реальності. Тут знаходимо типовий романтичний конфлікт: між високими мріями і сподіваннями ліричного героя та прозаїчною дійсністю: «О мій первоцвіте любий! Мої ви надії! / Кобзо! Де ділись усі мовчазні твої мрії? / Рано порвалася твоя найдорожча струна» [6, с.489].

Ще більш скорботні думки супроводжують ліричного героя у вірші «Україна»: «В моїх руках понуро кобза дзвонить, Останні мрії й радощі хоронить». У цьому разі можна говорити про те, що автор прагне до передачі романтичного концепту туги, яка, на думку Тетяни Бовсунівської [2, с.1], синонімічно може передаватися як «туга серця», «нудіння світом». Але, на відміну від західноєвропейської «світової скорботи», на слов'янському ґрунті трансформується в національну тугу, яка яскраво представлена в Кулішевих поезіях і про яку виспівують його кобзи.

У Куліша образ кобзи нерозривно пов'язаний з образом кобзаря (кобза – творчість, кобзар – творець): «Кобзо! Давно ми з тобою по світу блукаєм, / Добре то й добре обоє сей світ лихий знаєм» [6, с.488].

Сумує кобза, сумує і кобзар; плаче вона – і він плаче, врешті замовкає – мовчить і він: «Ой, співав би, віщував би та мовчати мушу» («Старець») [5, с.52].

У творчості Куліша образ замовклого кобзаря зустрічається часто і символізує собою пророка-мовчальника. Замовкає кобзар, бо не може мертвих розбудити, волю відновити. Тут наявна візія шевченківського образу самотнього старця-кобзаря, віщого поета, «єдиного живого» серед народу мерців. До галереї мовчазних пророків Куліш додає не просто низку власних образів, а й нову їхню характерологію. Так, наприклад, у вірші «На незабудь року 1847» пророк виявляється мовчазним через мовну ситуацію, яка склалася в Україні: «Де право те, чи на Сінаї, / Чи на Голгофі оглашалось, / Щоб рідне слово в ріднім краї / Розлукою з людьми каралось!» [6, с.394].

Куліш створив дуже виразний збірний образ мертвонароджених нащадків, які, успадкувавши силу і славу дідів, утім, нічого з цим багатством не можуть вдіяти. Тим самим він дав новий аспект трактування мовчазного пророка: він затихає, коли в слухачах своїх помічає ознаки мертвонародженості; тоді затихає і його кобза: «Тим-то, голубко, про світ сей невесело дзвониш, / Дзвониш перебовком, стиха, мов мертвих хорониш» [6, с.489].

Та все-таки в образі кобзи і кобзаря-пророка письменник утілює заповітну мрію пробудження народу від тяжкого сну-неволі: «Кобза-орлице! Заклич-задзвони звисокості, / Щоб на твій поклик старі позросталися кості / І неповинно пролітая кров ожила, / І Боянами-орлами земля процвіла» («Сум і розвага») [6, с.489].

Отже, незважаючи на сум і безнадійність ситуації, кобзар пророкує нам, що завдяки духу поетичного слова народ прозріє.

Орієнтація на народне прозріння – один з напрямів розвитку романтичної духовності взагалі. Місія літератури при цьому значно актуалізується. На літературу починають дивитися як на форму національного пророцтва. Як і більшість романтиків, Куліш, отже, розуміє літературу основним національним чинником, і провідну функцію письменника зводить до виховання народу, духовного научування.

У світовій літературі теж досить часто символ творчості виражався за допомогою образу якогось музичного інструмента. Так, наприклад, Джордж Байрон використовує образ арфи, почепленої на вербі: «On the willow that harp is suspended, / Oh Salem! Its sound should be free, / And the hour when thy glories were ended / But left me that token of thee / And ne'er shall its soft tones be blended / With the voice of the spoiler by me» («*By the rivers of Babylon ...*») [12, с.123].

*І на вербах повішали арфи чудні,
О Солим! Обіцяв ти нам вільні пісні,
Та в той час, коли падіння прийшло,
Дали клятву тобі: щоб не було,
Ніколи гонителів наших пісні
Не зіллються зі звуками арф голосних.*

(Переклад наш – Ю.С.)

У цій поезії Байрон розповідає про те, як ізраїльські митці часів вавилонського полону відмовилися співати у поневоленому краї. Таким чином, арфа, почеплена на вербі, символізує нескореність пригнобленого народу. В українській літературі цей же образ арфи неодноразово використовує і Леся Українка: «Ті пісні не співались у дні жалібні, / Арфи висіли сумно на вітах, / І гоїдались, неначе журились, сумні, / По веселих утрачених літах» («*Єврейська мелодія*») [10, с.111].

Більшість творів, у яких українські письменники зверталися до історії ізраїльського народу, часто співвідносили її з історією свого народу. Так і в Куліша є натяк на те, що доля українців схожа на долю єврейського поневіряння у вавилонському полоні: «Щоб наші вбогі недоріки / Своїх братів письменних знали, / Як часто Вавілонські ріки / Вони сльозами доповняли...» («*На незабудь 1847 року*») [6, с.395].

Повернімося до образу арфи, почепленої на вербі. Він походить ще з біблійних псалмів. Наприклад, псалом 136, який переспівав і Шевченко, розповідає: «Над річками Вавілонськими, там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіон! На вербах у ньому повісили ми свої арфи, співу бо пісні від нас там жадали поневолюючі наші і веселощів наші мучителі: «Заспівайте-но нам Сіонських пісень!» «Як же можемо заспівати Господню пісню в землі чужинця?» [1, с.626].

В інтерпретації Шевченка цей уривок звучить так: «На ріках круг Вавілона, / Під вербами, в полі, / Сиділи ми і плакали / В далекій неволі: / І на вербах повішали / Органи глухії / І нам стали сміятись / Едомляни зліі...» [11, с.315].

У Куліша теж зустрічаємо образ кобзи, повішеної на дереві: «Не славте кобзари словами золотими, / Повісьте ви над ним його тридцятиструнну, / Нехай між липами пахущими, густими / Із вітерцем веде розмову тиходумну» («*Покобзарщина*», зб. «*Дзвін*») [6, с.485].

Тут кобза і кобзар є одним цілим; братом і сестрою, чий померлі душі самотні серед ворожого, нерозумного натовпу. Але хоч і померли, вони знов воскресають: «І

хлиплючи, вона про все йому розкаже: Якого щастя з ним і горя вдвох дознали, Як ополчалоя на них схи́дство враже, Як мерли обойко і знову воскресали» [6, с.485].

Така дихотомія життя і смерті властива романтизму, і прямі витoki її сягають фольклору. Власне, духовне, як і матеріальне, перетворення людини відбувається за умови сердечної туги, про яку вже йшла мова. І в цій поезії Куліша невгамовна туга ніби продовжує жити після смерті кобзаря, матеріалізуючись у кобзі, у його творчості, яка відроджує його дух у прийдешніх поколіннях. Автор вірить у те, що муза кобзаря ще знеситиме вгору дух людський, зцілятиме серце й обтиратиме сльози – така сила поета і його творчості.

У поезіях Куліша виникають паралельні архетипи: поет-співець-кобзар і слово-пісня-кобза. Перші (поет-співець-кобзар) постають як обранці вищої сили, яких на-товп вінчає терновим вінком ворожнечі та заздросців і які, все-таки, ставали переможцями, бо, відкидаючи невизнання і лайку сучасників, намічали стежки українського життя і своєю творчістю підносилися над усіма турботами дрібного люду.

Вирок сучасників не цікавить того, хто покладає надію на далеких нащадків. З великим піднесенням розвиває Куліш у «Дзвоні» тему пушкінського послання «Поэту»: «Поэт! Не дорожи любовью народной...»

*Кобзарю! не дивись ні на хвалу темноти,
Ні на письменницьку огуду на пісні,
І ласки не шукай ні в духів, ні в голоти,
Дзвони собі, співай в святій самотині.*

(«Поетові», зб. «Дзвін») [6, с.487-488].

Якщо порівняємо із сонетом Пушкіна, то знайдемо багато спільного в обох поетів, зокрема, заклик не зупинятися у своїй роботі, незважаючи ні на похвалу, ні на осуд: «Поэт! Не дорожи любовью народной. / Восторженных похвал пройдет минутный шум; / Услышишь суд глупца и смех толпы холодной: / Но ты останься тверд, спокоен и угрюм» [9, с.48].

До того ж і в Пушкіна, і в Куліша вчувається натяк на самотність, що вказує на драматичний надрив внутрішнього світу, що може бути викликаний гострим розладом між патріотичним пориванням та реаліями дійсності. Але це лише висхідний пункт почуттів. Драматизм світовідчуття поета як ліричного героя тут засвідчує не безвихідь становища, а пристрасне його бажання подолати дисгармонію між власним внутрішнім світом і світом реалій навколишньої дійсності. Тому Пушкін уважає, що головне для поета – бути самому задоволеним своєю працею: «Ты сам свой высший суд; / Всех строже оценишь умеешь ты свой труд. / Ты им доволен ли, взыскательный художник? / Доволен?» [9, с.48].

Обидва письменники надають поетові статусу царя. Крім того, Куліш додає означення «невмирущий цар», ще раз доводячи свою віру у могутність духу поета або співця, який творить «правди храм», не чекаючи нагороди чи похвали.

Поряд з образом кобзи важливе місце в поезії Куліша займає образ струн, оскільки відкриває ще й один із ключових (лейтмотивних) фольклорних символів, що характерний для європейського романтизму, – образ серця; адже, граючи на струнах своїх «лір», а отже, творячи красиве і сильне поетичне слово, вони торкаються і серцець тих, до кого звернені їхні пісні чи слова: «Та не забули древніх Боянів, / Що струни їх

живі самі дзвонили, / Що наших дивних буйтурів-князів / У нашім серці й душі воскресили. / Ми знов їх словом віщим живемо» («*Забули ми*», зб. «*Дзвін*») [6, с.423].

Образ серця у літературі й філософії описується як визначальний символ – знак української ментальності. І це закономірно, адже «філософію серця» (Г.Сковорода, М.Гоголь, П.Юркевич, І.Нечуй-Левицький, П.Куліш) визнано філософським осердям українського романтизму. Куліш доводить алегоричну залежність між звуками струн кобзи та струнами серця: «Тепер сльозу ми з серця роним, / Як у натхненні струни дзвоним / Про Божу правду між людьми, / Про визвіл просвіти зі тьми» («*Побояниця*», зб. «*Дзвін*») [6, с.442].

У поезії «Заспів» (зб. «Досвітки») Куліш цікаво говорить про своє серце, яке називає «віщим», що засвідчує його розуміння поета як пророка і, крім того, говорить тут про намір ударити в струни живії, маючи на увазі струни сердець людських: «Ой ударю ж зразу / У струни живії: / Прокиньтесь, вставайте, / Старії й малії! / Віщуванням новим / Серце моє б'ється, – / Через край із серця / Рідне слово ллеться...» [6, с.266].

Отже, Куліш і сам намагається своїми «струнами» достукатися до сердець свого народу, розбудити його: «Народе мій! що нам тепер почати! / Невже вовіки будем спати й спати!» («*Псалтирна псалма*», зб. «*Хуторна поезія*») [6, с.383].

Символ творчості у Куліша багатовимірний і тісно пов'язаний зі світовою романтичною традицією, що виявилось у зверненні поета до багатой символічної семантики: народнопісенної, біблійної, західноєвропейської, російської. Окрім того, у його творах своє ліричне «я» він самопідносить до високого рівня пророка в аспекті поетико-культурософської концепції митця, чие завдання – піднести національну свідомість українців, розбудити їхні серця, відродити і вкласти в них нашу національну гідність, без чого не може бути суспільного поступу.

Таким чином, з використаних Кулішем романтичних образів-символів – кобзар-кобза, лірник-ліра, бандурист-бандура, поет-слово, співець-пісня та їхніх комбінацій – логічно витікає його розуміння місії поета як культуротворця, пророка і «жерця» культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового заповіту. – К., 1991. – 1255 с.
2. Бовсунівська Т. Доля в українському романтизмі / Т. Бовсунівська // Українська мова та література. – 1997. – № 40(56). – С. 1–2.
3. Вертій О. Пантелеймон Куліш і мистецтво кобзарів та лірників / О. Вертій // Вертій О. П. Куліш і народна творчість: статті та дослідження. – Тернопіль, 1998. – 120 с.
4. Зеров М. Поетична діяльність П. Куліша / М. Зеров // Твори : в 2 т. / М. Зеров. – К., 1990. – Т.2. – С. 247–294.
5. Куліш П. Твори : в 2 т. / П. Куліш. – Т. 1. – К., 1989. – 654 с.
6. Куліш П. Твори : в 2 т. / П. Куліш. – Т. 1. – К., 1994. – 752 с.
7. Нахлік Є. Зіставлення і протиставлення Шевченка і Пушкіна в рецепції П. Куліша / Є. Нахлік // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 27–45.
8. Пінчук С. В клечанні «Слова» / С. Пінчук // Вітчизна. – 1990. – № 4. – С. 168–172.
9. Пушкин А. С. Стихотворения. Евгений Онегин / А. С. Пушкин. – К., 1986. – 287 с.
10. Українка Леся. Твори : в 2 т. / Леся Українка. – К., 1986. – Т.1. – 605 с.
11. Шевченко Т. Твори : в 5 т. / Т. Шевченко. – Т.1. – К. : Дніпро, 1978. – 373 с.
12. Byron G. The works of Lord Byron : In 5 volumes. / G. Byron. – Leipzig. – Т.IV. – 1866. – 523 p.

Юлия Сирота

РОМАНТИЧЕСКИЙ СИМВОЛ ТВОРЧЕСТВА В ПОЭЗИИ П.КУЛИША

В статье рассматриваются образы творчества и творца, которые создает П.Кулиш в своих лирических произведениях. Автор статьи раскрывает романтическую основу символических образов кобзы и кобзаря, а также сравнивает отношение Кулиша и других писателей (Шевченко, Пушкина, Байрона) к творчеству и к роли поэта.

Ключевые слова: образ, символ, поэт, творчество, философия сердца.

Yulia Syrota

ROMANTIC SYMBOL OF THE CREATIVE WORK IN THE POETRY BY P.KULISH

The article deals with figures of the creativity and creator which were developed in the poetry by P.Kulish. The author of the article reveals the romantic basis of symbolic figures of kobza and kobzar and also she compares the attitude of Kulish and other writers (Shevchenko, Pushkin, Byron) to the creative work and poet's role.

Key words: figure, symbol, poet, creative work, philosophy of the heart.

Одержано 22.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.

УДК 821.161.1 – 1.09

ЯНІНА ТАГІЛЬЦЕВА

(Полтава)

ФІЛОСОФСЬКА ФУНКЦІЯ ПЕЙЗАЖУ В ПІЗНІЙ ЛІРИЦІ Б.ПАСТЕРНАКА

Ключові слова: лірика, пейзаж, філософія.

Пейзаж – одна з ключових текстових категорій, яка відіграє велику роль у створенні цілісної картини світу митця і впливає на розвиток тем, образів, мотивів, просторово-часових характеристик твору. З перевагою авторської свідомості у літературі першої половини ХХ століття зображальні функції пейзажу втрачають провідні позиції, натомість описи природи стають для митців особливим засобом осмислення світобудови та місця людини в ньому.

Метою статті є дослідження філософської функції пейзажу в пізній ліриці Б.Пастернака – одного з найяскравіших майстрів-пейзажистів Срібного віку. Зазначена проблема є актуальною в сучасному літературознавстві, оскільки ще не отримала системного і цілісного вивчення.

Природа в ліриці Б.Пастернака не існує відокремлено. В пізній ліриці поета (у центрі нашої уваги збірки «На ранних поездках» (1943) та «Когда разгуляется» (1959)) природа показана як відображення розмаїтого життя. Змальовуючи весни й зими, дощі й світанки, поет розповідає про природу самого життя як екзистенції, як багатогранного й рухливого буття, сповідуючи безмежну віру в життя, яка є домінантною в його поезії. За влучним спостереженням В.Мусатова, Б.Пастернак «розумів і відчув приро-